

ՆԻԻԹԵՐ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՄՇԱԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԳՐ. ՎԱՆՑԵԱՆ

(ՄԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՊՐ. Ս. Մ-ԻՆ)

«Արարատ» № 1 1899 Պր. Ս. Մ., ամփոփելով մեր լուրածը հայկական շերանուներին մասին («Մուրճ» 1898. Դեկտ.), հետևեալ նկատողութեամբ է վերջացնում.

1) Լեզուն կենդանի կազմածք է, 2) լեզին քննադատող պատւէրներ տալ չի կարելի: Այսքանը հերիք լինի պ. Վանցեանի առաջարկութեան պիտանութեան մասին ¹»...

Հէնց միայն ալսքանը... Փնտր, ապացոյց և հերքում չկալ ապագայ, ալ միայն պատգամ...

Լեզուն կենդանի կազմածք (օրգանիզմ) չէ,—Դա մի հնացած և շեղ վախճանական թւերին լիովին ջրած կարծիք է Գէղէրի, Լազարուսի ² և Շտէյնթալի ³ և ալոց ջանքերով: Գեղուիւկը, Ներկայիս մեծագոյն լեզաբաններից մինը, բողոքելով ալ. սխալ կարծիքի դէմ, հետևեալն է ասում. «Լեզուն մի էակ (Wesen)—օրգանիզմ չէ, ալ մի ֆունկցիոն է ⁴» (==աշխատօն է):

Այդ կարծիքը մի ժամանակ տիրող էր բնագիտների շրջանում. ապա կալն Դարւինը շարեւ սալով ալն զարմանալի նմանութիւնը որ կալ կենդանի օրգանիզմի և լեզւի մէջ, մի խօսք անգամ չի ասում, թէ լեզուն «կենդանի կազմածք» լինէր, թէ և շա վերին ասոր իճանի նպաստաւոր պի-

¹ Ընդգծումը մերն է.

² Sht. Lazarus, Das Leben der Seele.

³ Steinthal, Abriss der Sprachwissenschaft. Berlin. 1881 մասն երկրորդ:

⁴ Dalbrück. Einleitung in das Sprachstudium, Leipzig, 1893.

որի լինէր իր թէօրիալին ¹. Եւ շա հասկանալի է. քանի որ լեզուն ոչ նիւթի փոխանակութիւն ունի, ոչ էլ զաւակներ ծնելու կարողութիւն ², ապա նրան «կենդանի կազմածք» անւանել նշանակում է ոչ լեզւագիտութեանը ծանօթ լինել ոչ էլ բնագիտութեանը...

Լեզուն մի գործունէութիւն, մի փոքրիկ ֆունկցիոն է... Այս է ներկայիս տիրող կարծիքը լեզւի մասին գիտութեան մէջ.

Գալով պ. Ս. Մ-ի լոգեածի երկրորդ կէտին, մենք ստիպւած ենք մի քիչ հանգամանօրէն պարզել մեր հաւեցակէտը, թէ կուզ անցեալը տեւտեւ կրկնելու երկիւղով. լուսալով, մի անգամ շրած հարցը մի քիչ աւելի լուսարանել և մի երկու տեսակէտ տալ, որ ինձ բոլորովին նոր են թուում. Մանաւանդ, որքան ես գիտեմ, այս հարցը իսկի ուսումնասիրւած չէ մեր լեզուում:

Անոր ամեն մի լեզւի կարեօր տարրերից մինն է. մտաւորէն կարելի է ասել, որ չկա լեզու առանց սեռի. Ամեն մի լեզու առսակաւ երկու սեռ պիտի ունենալ, ալլապէս անկարելի կը լինէր սեռ որոշելը. կան սակաւ տասնակ և աւելի սեռ ունեցող լեզուներ ³:

Հաւերէնը ալն սակաւաթիւ լեզուներից է, որ հասել է քնակուն սեռը ճանաչելու գիտակցութեանը, որ երեք է. արական, իգական և չէզոք:

Հաւերէնում՝ բառը առարկայի անուն հետ արտաւայտում է և սեռը. կին, հարս, զոքանչ ոչխար, — իգական են. ալր, փեսայ, աներ. տաղր, խոլ — արական: քար, փայտ, աթոռ — չէզոք են...

Ածականներից պառաւ — միայն իգական է, ծեր կամ աւետոր — միայն արական:

Շատ անուններ սակաւն, մի հաստատ սեռ չեն որոշում. զառ, մարդ, ձի, շուն և՛ արական են և՛ իգական. Քանի որ այս կենդանիները անսեռ չեն, ապա անուններն էլ առանց սեռի պիտի չլինէին: Խնչպէս է լեզուն ալլա անորոշութեան առաջն առնում, ինչ միջոցներով է նա շարմանում կեանքից և փորձից քաշած գիտակցութիւնը, որ սակաւն լեզւի մէջ մնում է անորոշ: Շատ հասարակ կերպով. լեզուն շիմում է օժանդակ բառերի:

Մոտակ ձի կամ որձ ձի, էգ զառ կամ որձ զառ, քած կամ որձ շուն, արու կամ էգ զառակ... կազմած են միմիայն սեռը որոշելու համար... էգ, մոտակ, քած, իգականը որոշող բառեր են. արու, որձ — արականը. փոքր-փութը ալլա միջոցներ էլ ունի. տղամարդ, կնիկմարդ (կնիկարմար) մանչ-տղալ, աղջիկ-տղալ, աղջիկ-պարոն, տանգրիկին, երեցկին, քեռակին, աւ-

¹ Տես. Գարսին. La descendance de l'homme, trad. par Barbier, Paris 1881. երես 95-97.

² Թէ ինչ է կենդանի օրգանիզմը՝ տես Ֆեոկորն «կեանքի ծագումը» Մոսկ 1888 թ. № - 8

³ Friedrich Müller. Grundriss der Sprachwissenschaft.

նաժար, հորաքոյր, հարսնքոյր և աչն... բարդած են միմիայն սեռը որոշելու համար... Գրաբարը օրար փոխառութիւններէ էլ է շինել. Գազանէ, Հռիփսիմէ, Հերովդիա, Յուլիանէ—իգական ձևեր են. Հերովդէս, Յուլիանոս—արական, առնւած չունարէնից:

Խոսքովիղուխտ, Սանդուխտ, Շահանդուխտ առնւած է նոյն ճպարտակով պարսկերէնից (շուխտ=խոսքոյր): Կալ Նան Սիրանուշ, Հակնանուշ, Սմբատանուշ և աչն... Այդ բառերից և մասնիկներից ոչ մինը, սակաւն, որի ապագութեան և ընդհանուր դործածութեան չհասաւ. որքան միջոցները չափ նոյնքան էլ նրանք անչարմար էին կիրառութեան. և լեզուի աչ կարիքը, որ զգացում էր դարեր շարունակ, լուծեց չափ դարձրինաբար: Այդ կարիքը սորիպեց միջնադարեան հաւերին շինելու մի բոլորովին օրար և խորթ աղբիւրի—արաբերէնին, որից նրանք փոխ առան ուրիշ բառը, որ նշանակում է աշխիկ. Ներկաչ հաւերէնում դա լիովին կորցրել է իր նախնի նշանակութիւնը և ամփոփելով դառել է մի չարմարաւոր սուր յօդ, որ աւելանալով արական ձևերի վրայ, դարձնում է իգական. վարժուհի, դիցուհի, թագուհի, սրբուհի, դերասանուհի, սպասուհի՝ աչն Առանց աչ մանիկի, մենք սորիպած պիտի լինէինք կին վարժապետ, կին թագաւոր, կին դերասան կին սուրբ ասելու, որ մեզ աչօր խորթ և անաջող է թւում: Գա ապացոյց է, որ փոխառութիւնը եղել է վերին աստիճանի անհրաժեշտ և աջող:

Այս երևութիւն մենք աչքից պիտի բաց չթողնենք. ուր սեռը որոշելու կարիք կայ, թէ կենդանի բարբառներն ու գրաբարը եւ թէ մեր զոյգ գրական լեզուները գիտում են եւ՝ մասնաւոր-օժանդակ բառերի, եւ՝ բարդութիւնների եւ՝ օտար փոխառութիւնների, լինի դա յոյն, պարսիկ կամ արաբ...

Անթոյը պարզ է. լեզուն ամեն ճիգ թափում է մթութիւնը փարատելու, անորոշը որոշելու, կարիքը և լաւագոյն դարմանը գտել և արաբերէնի մէջ...

Հարցն աչն է, թէ ինչպէս է որոշում մեր դերանունների սեռը:

«Ժամի դռնում, դողդողալով, կանգնած էր մի աղքատ կին. նորահան դերձ պառառ-պառառ, չունէր չապիկ իւր հագին. անհամարձակ նա իւր ձեռք... և աչն...»

Ի՞նչ սեռ ունին աչտուր նորա, իւր, նա դերանունները. դպրոցական աշակերտն էլ պիտի պառառսխանէ.—իգական, որովհետեւ գործ են ածւած կնոջ տեղ:

¹ Չգիտենք, ով և իցէ ի նկատի է ունեցել այս կէտը. Խորենացու քննադատներին մենք կ'ուզէինք շինել որա Տիգրանուհի անունը, որ ութերորդ դարուց առաջ չէր կարող կազմւած լինել մինչ դա Տիգրան առաջինի քոյրը պիտի լինէր, որ ապրում էր Քրիստոսից առաջ...

Վարդանը քաջ է, նրա բաղժնիքները հուժկու են, նրա ձախը առույգ է և ալն... Այստեղ շերանունը արական է: Անշուշ առարկաների տեղ գործածող շերանունն էլ անշունչ է:

Հալերէն դիրանուններն էլ, ուրեմն անունների նման երեք սեռ ունին, որ մենք ճանաչում ենք գործածութեան տեղին համեմատ:

Ժամանակ է, որ մենք թողնենք աչն սխալ և հին կարծիքը, թէ մեր շերանունները սեռ չունին. ով կասկածում է, թող չնորհ անէ մի որեւէ հարաւ չափերէնից եւրոպական լեզւի, մանաւանդ անգլիերէնի թարգմանել, որ աչս շէպքում իր քնակաւ սեռով ամենամօրէն է մեր լեզւին:

Այդ սխալ և տարածւած կարծիքը ծագում է նրանից, որ մի որեւէ շերանուն մերոնք վերցնում են ոչ թէ նախադասութեան հետ, ուրեմն իր շերի և ֆունկցիոնի մէջ, ալ անկախ: Ուստի նա ջլատում և կորցնում է իր նշանակութիւնը. մինչ մեզ չեն կտրուլ ցոյց տալ մի հարաւ որի մէջ շերանունը սեռ չունենար:

Մեր լեզուն, երեք սեռ ունի, շերանունները նոյնպէս երեք սեռ ունին. և ուրիշ կերպ չէր կարող լինել: Ի՞նչ է ուրեմն մեր որոնածը: Աչն, որ երբ շերանունը դրւած է մի արական և մի իգական անւան դիմաց, չփոթութիւն է առաջ է գալիս, մենք ստիպւած ենք լինում որոնելու դժբախտ սեռը: Օրինակները տես մեր անցեալ չօրհանում: Շփոթութեան պատճառն էլ աչն է, որ սեռի համար առանձին ձև չունեն շերանունները: Տեսանք, որ անունների մէջ հարցը լուծւել է օտար փոխառութեամբ. շերանունների համար դա մի անկարելիութիւն է. և արհեստական փորձերն էլ աշուղ ելք չեն ունեցել: Չնայելով մեր գրական լեզուն շերանունների քաղման ձևեր ունի, չնայելով որ աչք ձևերը բացի խառնակութիւնից ոչ մի բանի չեն ծառայում, «մեր հարստութիւնը մնում է դանդ փթած», և մեր լեզուն մնում է անճիշտ, որովհետեւ արականի համար էլ մենք գործ ենք ածում նրանք, նորանք և նոքա, մինի փոխանակ երեք, իգականի համար էլ, չէզոքի համար էլ...

Ի՞նչ մնաս կ'ունենայինք: Եթէ իգականի համար գործածէինք միայն մի ձևը, ինչպէս որ արեւ է Նալբանդեանը, հնդկերով լեզուների զարգացման աչն օրէնքին, որ կոչւում է ձևերի տարբերում (գրիֆերենցիացիոն): Գրանով ամեն մի սեռ ստանում է մի շերանուն երեքի փոխանակ և չփոթութիւնը վերանում է ինքնին. լեզուն կանոնաւորւում է առանց մի նոր բան ստանալու եւ առանց մի որեւէ ձեւ կորցնելու ¹:

Արկնում ենք, ամեն մի սեռի համար երեքի փոխանակ մինը գործածեցէք եւ արդէն պակաս վերանում է: Եւ դա նորութիւն չէ, դա կատար-

¹ Չէզոքի համար առաջիմ ասելիք չունենք. եթէ կան նորա գրաբար ձևի բարեկամներ, կարող էին գուցէ աշուղութեամբ չէզոքի տեղ գործածել:

ւում է ամեն օր, ով աչք ունի շփոթելու և ականջ ունի լսելու, պիտի տեսնի և համոզվի, որ մենք նորոթվին չենք ասում, ինչ որ կատարում է շարունակ, բայց անգիտաբար, մենք առաջարկում ենք դարձնել գիտակցական:

Արգելելով ալս ամենը, խառնակը թողնելով խառնակ, պ. Ս. Մ. մեզանից առաջ մի ալլ առաջարկ է անում պ. Արեղեանի հետ. — Չէ՞զոք անունների տեղ գործածել ոմոր, ոմորից արեմոեան ձևերը:

Այսպէս՝ պ. Ս. Մ-ի կանոնով պիտի գրենք. «Փաշտերը բերէք, աղոթք մեզ հարկաւոր են. տունը ցուրտ է, անոր մէջ ես չեմ բնակւում, ալս հացից չեմ ուզում, անորից տուր...»

Եւ ալս ձևերը գրօսանքի հանելուց լեզու պ. Ս. Մ. գալիս է մեր գլխին խրատ կարդալու, որ «լեզուին քմահաճոյ պապուէր տալ չի կարելի»...

Նա լեզւի մէջ մոցնում է մեր ականջի համար մի լիովին անծանօթ տարր, մեր ունեցած երեք ձևերի վրայ աւելացնում է և մի չորրորդը, (եւ ծածկարծես քիչ էր), առանց սակաւն վերացնելու հին անկանոնութիւնը և... ապա... պարտք է համարում լեզւի շատեր տալ. եթէ մենք ինկատի չունենալինք պ. Ս. Մ-ի պատկառելի տարիքը, որ իր հետ բերում է երկրասարդներին տեղի և անտեղի խրատ կարդալու սովորութիւնը, ապա պիտի համարձակէինք լիչեցնելու Քրիստոսի աշամանդեալ խօսքերը... «եղբորդ աչքի չիւլը տեսնում ես, իսկ քոնի գերանը մոռանում»...

Գալով վերջին կէտին, պիտի նկատենք, որ պ. Ս. Մ. լաւ ծանօթ չի երևում մեր գրականութեանը երբ նա միայն թարգմանիչներին է մեղադրում Գարուս ամենամեծ հալ արտիստներից երկուսը, մի Գուրեան և մի Ադամեան նրանց հետ նախ չառ առաջնակարգ ու երկրորդական բանագիրներ կարիք են զղացել իգական ձևերի և գործ են ածել Իսաիթ անլալթի հնարածը:

Նշանք թարգմանիչների չէին: Խորհուրդ կը տալինք մի գրօսանք կատարել նրանց գործերի և առհասարակ աբսուրդան գրականութեան մէջ, ուր պ. Ս. Մ. չաճախ իր սխալ պնդումներն հերքել իրողութիւնների պիտի հանդիպի:

ժընև. 1899 թ.